

INNOVATSION RIVOJLANISH SHAROITIDA SANOAT KORXONALARIDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN FAOLIYATGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR VA ULARNING MINTAQA IQTISODIYOTIGA TA'SIRI

Ma'mura Meliboyeva O'rinboy qizi
Jizzax politexnika instituti Servis fakulteti
Menejment yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sanoat korxonalari faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning mintaqaviy xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: sanoat, korxonalar, innovatsiya, qo'shimcha qiymat, diversifikatsiya, omil, moliyaviy-iqtisodiy resurslar.

KIRISH

Har qanday milliy iqtisodiyotning rivojlanishi uning hududlarini muvozanatli va barqaror rivojlanishiga bog'liq bo'ladi. Mintaqalar va ularning hududlarini barqaror rivojlanishida esa sanoat tarmoqlarining ahamiyati yuqoridir. Chunki sanoat tarmoqlari iqtisodiy o'sish sur'atini ta'minlash bilan bir qatorda, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash va mahalliyashtirilishini rag'batlantirish orqali iqtisodiyotning raqobatbardoshligini o'sishiga zamin yaratadi. Sanoat sohasida qazib olingan, ishlab chiqarishda yaratilgan barcha xomashyolarni qayta ishlash, ulardan turli xil mahsulotlar ishlab chiqarish hisobiga diversifikatsiyalashuv jarayonlari takomillashadi. Dunyo tajribasida rivojlangan va yuqori o'sish sur'atlariga ega bo'lgan mamlakatlar amaliyoti ko'rsatishicha, ular muvaffaqiyatlari asosan sanoat tarmoqlarida, xususan qayta ishlovchi sanoat korxonalaridagi tuzilmaviy o'zgarishlar natijasida yuzaga kelgan.

Sanoatning boshqa tarmoqlardan farqli jihati - yuqori darajadagi qo'shimcha qiymat yaratishidir. Qo'shimcha qiymat – bu aniq turdagi mahsulotni yaratish, qayta ishlash, marketing faoliyatini olib borish va pirovard iste'molga chiqarilgunga qadar ishlab chiqarish jarayonining ketma-ketligidir.

Korxonalar innovatsion faoliyatining shakllanishi va rivojlanishi yoki darajasi o'zgarishi ma'lum bir omillar ta'siri natijasida sodir bo'ladi. Korxonalar innovatsion faoliyatini boshqarishni obyektiv va har tomonlama tadqiq etish davomida, unga ta'sir o'tkazuvchi omillarni aniqlash va tizimlashtirish muammosi dolzarb va yetarlicha ishlab chiqilmagan bo'ladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Faoliyatning ko'plab sohalarini samarali boshqarish metodologiyasining asosini zamonaviy bilimlarni hamda ushbu murakkab intellektual va yuqori mas'uliyatli ishni

amalga oshirish jahon tajribasini bir joyga to'plovchi tizimni yaratish tashkil qiladi. Bunda ishbilarmon sanoat korxonalarini boshqarish falsafasi va konsepsiyasini, uning missiyasi, strategiyasi, maqsadlari, tamoyillari va bunday xildagi tizimlarga xos bo'lgan boshqa jihatlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etishi lozim. Bu shu bilan bog'liqki, sanoat korxonasi ushbu eng muhim konseptual qoidalar butun personal xatti-harakatining qoidalarga aylangan taqdirdagina, muvaffaqiyatga erishishi mumkin. Ilmiy menejment klassiklarining ta'kidlashlaricha, to'g'ri tamoyillar o'rta-miyona insonlar qo'lida daholarning tizimsiz va tasodifiy urinishlariga qaraganda quchliroqdir. Zamonaviy, o'ta murakkab iqtisodiy hayotda samarali faoliyat yuritishning mazkur qonuni alohida ahamiyat kasb etadi.

Innovatsion faoliyat omili deganda, korxonada innovatsion o'sishining jadalligi va tavsifiga ta'sir o'tkazuvchi shartlar, sabab va ko'rsatkichlarni tushunamiz. Bunda innovatsion jarayon, ko'plab omillarning o'zaro ta'siri natijasi sifatida maydonga chiqadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, innovatsion faoliyatga ta'sir o'tkazuvchi omillarning tasnifi ayni vaqtda ishlab chiqilmagan

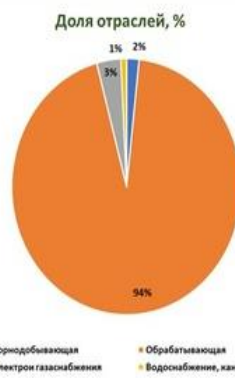
Ko'plab mualliflar korxonaning innovatsion faoliyatiga ta'sir o'tkazuvchi omillarga o'z e'tiborini qaratishgan. T.G. Filosofova o'z asarida, sanoat korxonalarida innovatsiyalarga to'sqinlik etuvchi quyidagi omillarni qayd etib o'tgan: -iqtisodiy - moliyaviy resurslar bilan kam ta'minlanganlik, davlat tomonidan kam moliyalashtirilish, innovatsiyalarni targ'ib qilishga yuqori sarf-harajatlar, iqtisodiy xavfning yuqori darajasi, innovatsiyalar qaytimlarining uzoq muddati; -ishlab chiqarish - malakali kadrlar yetishmasligi, yangi texnologiyalar, sotish bozorlari to'g'risida zarur ma'lumotlarning yo'qligi, tashkilotning innovatsiyalarni tezda qabul qila olmasligi, boshqa tashkilotlar, korxonalar va ilmiy tashkilotlar bilan hamkorlikni yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi yoki yo'qligi; -boshqa omillar - innovatsion mahsulotga iste'molchilar tomonidan past narxdagi talab, innovatsion faoliyatda yetarlicha qonuniy va meyoriy-huquqiy asoslarning, tartibga solishning yo'qligi, davlat tomonidan innovatsion faoliyatni yetarlicha rag'batlantirilmasligi, sust rivojlangan innovatsion infratuzilma, texnologiya bozorida rivojlanishning yo'qligi.

TADQIQOT NATIJALARI

Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazining Jizzax filiali tomonidan Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida Jizzax viloyatida 2022 yil davomida sanoat tarmog'ida amalga oshirilgan ishlar tahlil qilindi.

2022 yilning yanvar-dekabr oylarida jami 11 149,5 mlrd.so'mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilib, o'sish sur'atlari 107,8%ni (7-o'rin), respublikadagi ulushi 2%ni (13-o'rin) tashkil etdi.

CERR Промышленность Джизакской области за январь-сентябрь 2022 г.
CENTRE FOR ECONOMIC RESEARCH AND ANALYSIS

(Manba: Jizzax viloyati statistika qo'mitasi ma'lumotlariga asosan tayyorlangan)

Eng yuqori o'sish sur'atlari G'allaorol (137,6%), Forish (113,7%) va Paxtakor (107,8%) tumanlarida qayd etilgan bo'lsa, Arnasoy (87,8%) Yangiobod (98,1%) va Zarbdor (98,2%) tumanlarida ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi 2021 yilning mos davriga nisbatan kam bo'ldi.

Ishlab chiqarilgan jami sanoat mahsulotlari hajmining 63 foizi Jizzax shahri (34%), G'allaorol (19%) va Zafarobod (10%) tumanlari hissasiga to'g'ri keladi.

YaHM tarkibidagi sanoat ulushi o'sib 13,1%ni tashkil etib, 2021 yilga nisbatan 0,9 punktga o'sgan bo'lsada, respublika o'rtacha ko'rsatkichidan (26,7%) 2 barobar kam. (13-o'rin)

Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari hajmi 7 639,4 ming.so'mni (10-o'rin), o'sish sur'atlari 105,4%ni (7-o'rin) tashkil etdi.

Jizzax shahri (20 210 ming so'm), Zafarobod (21 237 ming so'm), Do'stlik (12 668 ming so'm), G'allaorol (11 740 ming so'm) va Paxtakor (8 427 ming so'm) tumanlarida aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari viloyat o'rtacha darajasidan yuqori, Baxmal (616 ming so'm) va Yangiobod (1 464 ming so'm) tumanlarida eng past ko'rsatkichlarni qayd etdi.

Jami sanoat mahsulotlarining 94% qayta ishlash sanoati hissasiga to'g'ri keladi.

Tog'-kon sanoati ulushi - 2%, elektr ta'minoti, gaz, bug' yetkazib berish va sun'iy iqlim xosil qilish ulushi – 3%, suv ta'minoti, oqava suv, chiqindilarni yig'ish va utilizatsiya qilish ulushi – 1% ni tashkil etdi.

Qayta ishlash sanoati tarkibidagi to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish (31%), avtotransport vositalari, treyerlar va yarim pritseplar ishlab chiqarish (19%), boshqa nometall mineral mahsulotlar ishlab chiqarish (16%) va oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish (13%) yo‘nalishlari eng yuqori ulushga ega.

Sanoat yo‘nalishida 696 ta yangi korxonalar tashkil etilib, jami sanoat korxonalari 4 469 tani sohada KBS ulushi 49,9% tashkil etdi.

Sohada 118 ta xorijiy kapital ishtirokidagi faoliyat ko‘rsatib, jami xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalarining 52%ni tashkil etadi.

Dastlabki ma‘lumotlar bo‘yicha 2023- yilning yanvar oyida viloyat korxonalari tomonidan **760,8 mlrd. so‘mlik** sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan bo‘lib, 2022- yilning yanvar oyiga nisbatan sanoat ishlab chiqarishining fizik hajm indeksi* **90,7 %** ni tashkil etdi. Sanoat ishlab chiqarishi tarkibida eng katta ulush ishlab chiqaradigan sanoat hissasiga to‘g‘ri kelib, uning jami sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi **95,7 %** ni tashkil etdi.

2023-yil 1-sentabr holatiga ko‘ra Jizzax viloyatida 2679 ta sanoat korxonalari faoliyat ko‘rsatmoqda, shundan 732 tasi (faoliyat yuritayotgan korxonalar umumiy sonining 27,3 % i) Jizzax shahriga, 364 tasi (13,6 %) Sharof Rashidov tumaniga, 309 tasi (11,5 %) G‘allaorol tumaniga, 248 tasi (9,3 %) Zomin tumaniga va 171 tasi (6,4 %) Zarbdor tumaniga to‘g‘ri kelmoqda.

Bizning fikrimizcha, tadqiqotning natijalari korxonada innovatsion faoliyati darajasini aniqlash va amalga oshirishni amalga oshirishga imkon beruvchi va oqibatda sanoat korxonalarini innovatsion faoliyatini baholash usullarini takomillashtiruvchi kompleks ko'rsatkichlarni ishlab chiqishga sharoit yaratib beradi. Shuningdek, har bir hududda sanoat korxonalarini innovatsion asosda rivojlantirish orqali qo'shimcha qiymat yaratish mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishning lokomotivi bo'lib xizmat qiladi.

MUHOKAMA

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev 2020 yil 24 yahvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasida quyidagilarni takidladilar: “ Sanoatning 12 ta yetakchi tarmog'ida modernizatsiyalash va raqobatdoshlikni kuchaytirish dasturlari jadal amalga oshirilmoqda. Natijada o'tgan yili iqtisodiy o'sish 5,6 foizni tashkil etdi. Sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi 6,6 foizga, eksport - 28 foizga ko'paydi. Oltin-valyuta zahiralarimiz 2019 yil davomida 2,2 milliard dollarga ortib, 28,6 milliard dollarga yetdi. 2020 yilda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va inflyatsiyani jilovlash - iqtisodiy islohotlar jarayonidagi bosh vazifamizdir. Raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi. Davlat tomonidan 37 turdagi mahsulot va xizmatlar narxining tartibga solinayotgani erkin raqobatga salbiy ta'sir qilmoqda. Shuni hisobga olib, endi asosiy e'tiborni narxlarini belgilashga emas, balki korxonalar o'rtasida sog'lom raqobatni ta'minlash orqali narxlarini pasaytirishga va sifatini oshirishga qaratishimiz kerak. Xalqaro tajribani o'rganib, raqobatni olib kirish mumkin bo'lgan monopoliya sohalariga xususiy sektor uchun yo'l ochish va shu orqali raqobat muhitini shakllantirish lozim.

Tadqiqotimizning asosiy maqsadi korxonada innovatsion faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni tasniflash asosida sanoat korxonalarini faoliyatini mintaqa iqtisodiyoti samaradorligiga ta'sirini aniqlash. Fikrimizcha, korxonada innovatsion faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni bir qator belgilariga ko'ra tasniflash maqsadga muvofiq bo'ladi. Amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasida boshqaruvchanlik darajasiga ko'ra korxonada innovatsion faoliyatiga ta'sir o'tkazuvchi omillarning quyidagi tasnifiy belgilari taklif qilin mumkin.

Kelib chiqish manbalariga ko'ra, omillar tabiiy-iqlimiy, ijtimoiy, moliyaviy-iqtisodiy, sanoat-texnologik, ilmiy-texnik va tashkiliy-boshqaruv guruhlariga bo'linadi.

Tabiiy-iqlimiy omillar sanoat korxonalarini innovatsion faoliyatini natijalariga katta ta'sir o'tkazadi. Mintaqada joylashgan sanoat korxonalarini innovatsion faoliyatini rivojlanishi va innovatsion faoliyatning o'sishiga suv ta'minoti, qulay iqlim, ish sharoitlari va yirik yoqilg'i va xom-ashyo manbalarining mavjudligi katta hissa qo'shadi.

Tabiiy-iqlimiy sharoitning murakkabligi, ishchi kuchining yetishmasligi, ishlab

chiqarish kuchlari, transport rivojlanish darajasining pastligi, aksincha korxonalar innovatsion faoliyati rivojlanishiga to'sqinlik qilishi bilan birgalikda, korxonalar innovatsion faoliyat darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi yuqorida keltirilgan muammolar yechimi uchun juda katta mablag' talab qiladi. Ijtimoiy omillarga demografik vaziyat, ijtimoiy keskinlik darajasi, ishchilarning yashash sharoiti, korxonada sog'lomlashtirish, sport va madaniy xordik ishlarini tashkillashtirish, kadrlarning madaniy, ta'limdagi umumiy darajasi va boshqalarni kiritish mumkin. Bular korxonalar ishlab chiqarish resurslarining samarali va to'laroq ko'llanishiga, inson kapitalining korporativ rivojlanishi va shakllanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Darhaqiqat, xom ashyodan tayyor mahsulot ishlab chiqarish murakkab jarayon bo'lib, ishlab chiqarishning uchta elementi aloqasi bilan tavsiflanadi: mehnat predmetlari, mehnat qurollari va ishchi kuchi, yoki mehnatning o'zi. Agar bu elementlarning nisbati o'zgarasa, jarayonning natijasi ham o'zgaradi.

Moliyaviy-iqtisodiy omillar mablag', xom-ashyo, materiallar bilan ta'minlanganlikni, qo'shimcha mablag'larni jalb qilish imkoniyatlari darajasini aniqlaydi. Innovatsion faoliyatning moliyaviy-iqtisodiy omillarini tadqiq qilish, eng avvalo, korxonaning innovatsion rivojida moliyaviy imkoniyatlarini tadqiq qilish imkoniyatini, korxonaning hozirgi va kelajakdagi moliyaviy holatida innovatsion strategiya rivojlanishining yo'nalishini oldindan ishlab chiqish imkoniyatini beradi.

XULOSA

Sanoat-texnologik omillar korxonalar ishlab chiqarish resurslari va texnologiyalarining samarali va to'liq foydalanishini aniqlab beradi. Ilmiy-texnik omillarga ITTKI o'tkazilishi, intellektual mulkning mavjudligini qamrab oladi.

Tashkiliy-boshqaruv omillar tahlili innovatsion infratuzilmaning rivojlanish darajasini, samarali innovatsion menejmentni, innovatsiyalarni amalga oshirishda marketing strategiyasini, innovatsiyalarni moliyalashtirishni tashkillashtirishni, innovatsion faoliyat vazifalariga tashkiliy tuzilmaning mos kelishini aniqlashga yordam beradi.

Bizning fikrimizga ko'ra, innovatsion faoliyatga ta'sir o'tkazuvchi omillarni boshqaruv darajasiga ko'ra ham tasniflash lozim. Boshqaruv darajasiga ko'ra korxonalar innovatsion faoliyatiga ta'sir etuvchi omillarni tasniflashda korxonani bevosita yoki bilvosita ta'sir o'tkazuvchi omillarni, shu bilan birgalikda o'zining innovatsion faoliyati darajasini va korxonalar ta'sir o'tkaza olmaydigan omillarni o'zgartirishini ta'kidlash mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, boshqaruv darajasiga ko'ra innovatsion faoliyat omillari tasniflanishi korxonalar innovatsion faoliyati darajasini kengaytirish va baholash maslalarini ko'rib chiqishda eng muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 26-maydagi “2017–2021-yillarda qayta tiklanuvchi energetikani yanada rivojlantirish, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada energiya samaradorligini oshirish chora-tadbirlari dasturi to‘g‘risida”gi PQ– 3012-son qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ID-9413-son “O‘zbekiston Respublikasini 2030 yilga qadar ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish kontsepsiyasi to‘g‘risida” gi qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 1-aprelda “Ilm-fansohasidagi davlat siyosati va innovatsion rivojlantirishdagi davlat boshqaruvini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–5047-son Qarori / lex.uz.
4. Sarimsakov D.X. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari
6. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/social-protection>
7. <https://tsue.scienceweb.uz/index.php/archive/article/download/3905/3172>.